

ARKEOLOGI OG FORMIDLINGSSTRATEGIER I ET HISTORISK PERSPEKTIV

Else Johansen Kleppe

I artikkelen presenteres praksis innen arkeologiformidlingen i de litt mer enn 150 år museene har vært offentlig tilgjengelige. Praksisen i Norge er i fokus, men påvirkningen fra de andre nordiske landene diskuteres også, ikke minst for å dokumentere nye ideers opphav. Alle eksemplene ses som sentrale for utviklingen av de ulike formidlingsformene som inngår i presentasjonen. Særlig i Norge har formidlingsarbeidet hatt lav status i det arkeologiske fagmiljøet, og man har heller ikke vært spesielt engasjert i forskning og utdanning i kulturformidling og museumsstudier innen arkeologifagets rammer. Det er på sin plass å spørre hvor vi står nå. Den så godt som fraværende teoridebatten når det gjelder formidlingen diskuteres. Det er grunnleggende behov for en slik debatt og det er nødvendig å inkorporere denne i alle former for formidling.

Dr. philos. Else Johansen Kleppe, Vesterbrogade 120C, DK 1620 København, Danmark. E-mail: else.kleppe@uib.no

Stikkord: Arkeologiformidling, forskningsformidling, utstilling, populærlitteratur, eksperimentell arkeologi, forskning i formidling.

Arkeologiformidlingen og primært den som er initiert av arkeologene selv er i fokus i denne sammenhengen. Det er fagmiljøet i Norge som er i sentrum for undersøkelsen, men denne er vurdert i et nordisk perspektiv. Først vil jeg gi et generelt bilde av praksis innen arkeologiformidlingen i de litt over 150 år museene har vært tilgjengelige for vanlige folk. Mange av de eksemplene jeg har brukt er valgt fordi de har medvirket til endringer i måten å formidle på. Eksemplene er hentet fra det nordiske fagmiljøet, da det stort sett er den rammen vi i Norge har holdt oss innenfor når vi har arbeidet med formidlingen. I Norge har arkeologer - inklusive de museumsansatte arkeologer - ikke vært særlig engasjert i forskningen og utdannelsen innen kulturformidling og museumsstudier. Arkeologer som arbeider i Norge fungerer stadig i en ganske lukket og selvkontrollerende faglig setting, vil jeg hevde. Den framstillingen som Jenny-Rita Næss ga på NAM (Det norske arkeologmøte) i 1980 om disiplineringen innen det arkeologiske fagmiljøet eksisterer stadig og har så å si alltid eksistert i norsk arkeologi (Næss 1985). Men fagmiljøets oppdeling på ulike etater, hvor seneste tilveksten var opprettelsen av NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) i 1994, har dog betydd at kontrollen ikke lenger er like effektiv. Profesjonsoppdelingen har også betydd at formidlingen har fått en noe høyere status. Universitetsmiljøene og de arkeologiske landsdelsmuseene klarer simpelthen ikke lenger å holde den fulle kontrollen over den faglige virksomheten. Og godt er det!

I enhver formidlingssammenheng er det viktig å ha klart for seg hvem vi ønsker å komme i kontakt med, og en målgruppedebatt er et naturlig element når temaet er formidlingsstrategier. Her vil jeg imidlertid nøye meg med å presentere en oppsummering jeg har publisert annetsteds (Kleppe 1997b). Vi arkeologer synes å ha vanskelig for å frigjøre oss fra hva våre kolleger mener om oss, og det hemmer snarere enn fremmer det viktige formidlingsarbeidet. De målgrupper for arkeologisk formidlingsarbeid jeg vil fremheve er følgende:

Kolleger innen eget forskningsfelt
Kolleger innen ens fagområde
Kolleger fra fagdisipliner det er interessant å samarbeide med
Spesielt interesserte personer
Spesialgrupper definert ut fra til eksempel alder, språk, etnisitet og religion
Personer - uansett bakgrunn - arkeologer selv ønsker å komme i kontakt med.

I vårt formidlingsarbeid er det imidlertid oftest snakk om blandinger av kategorier, og det gjør det naturligvis vanskeligere å nå sitt publikum. Her vil jeg begrense diskusjonen til å understreke at publikumsundersøkelser er høyst tiltrengte, og jeg vil foreslå at man for eksempel bruker Pierre Bourdieus analysemetode med utgangspunkt i begrepene økonomisk og kulturell kapital for å få større innsikt på dette området (Bourdieu 1995). Slike analyser er utført med interessante resultater andre steder. Jeg er overbevist om at vi kan nå bedre fram med de budskapene vi ønsker å formidle dersom vi har en klarere oppfattelse av publikum, og tilpasser våre presentasjoner bedre ut fra en slik innsikt. En systematisk innføring i bruk av pedagogiske så vel som retoriske virkemidler, vil være nyttig (se for eksempel Brodersen *et al.* 2007:47- 61).

Begrepet formidling

Ordet formidling stammer fra plattysk *vormiddelen*. Det betyr å gå imellom, å være mellommann. Gjennom praktisk bruk er begrepet veldefinert. Det inkluderer også 1800tallsbegrepet folkeopplysning. Som jeg ser det har fagformidlingen (og folkeopplysningen) sitt utspring i et ønske om å lære fra seg, å la andre få del i ens kunnskaper. Læring er forbundet med lesing, lytting, snakking og skriving, hvorav de to sistnevnte ofte står svakest viser det seg i undersøkelser (Dysthe 1999:106). Olga Dysthe slår fast at alle de fire tilnæringsmåter er viktige for læring. Og det er vel det den gode formidleren ønsker å medvirke til!

Den tidlige arkeologiformidlingen

I den fagformidlingen vi driver og har drevet innen arkeologien er det lytting og lesing – i den rekkefølgen – vi har vært opptatt av siden museene ble tilgjengelige for allmennheten. Vi kan bare tenke på den kjente tegningen av C. J. Thomsen med en gullhalsring i hånden foran et publikum. I bakgrunnen ser vi montre, hvor det arkeologiske materialet er forsvarlig innelåst. Det vi ser i bakgrunnen er en utstilling som er basert på prinsippet om tingenes likhet (se Becker 1990:77). Tegningen er fra 1846, da de arkeologiske utstillingene i København var på Christiansborg slott. Det var sjefen selv som orienterte de besøkende om samlingen og utstillingen. Datidens utstillingstype ville vi i dag klassifisere som *det åpne magasinet*. Jeg finner det passende å begynne denne historiografiske presentasjonen med utgangspunkt i denne berømte situasjonsskildringen. At historien egentlig kan begynnes langt tidligere vil fremgå av min presentasjon av utstillingen *Museum Europa*. Denne vender jeg tilbake til.

PRAKSISEN I ARKEOLOGIFORMIDLINGEN

Etter en presentasjon av de formidlingsformene som har vært vanlig brukt i de rundt 150 årene denne presentasjonen omfatter, vil jeg forsøke å kartlegge vendepunktene. Det betyr at jeg setter fokus på hvilke tiltak som jeg finner har vært nyskapende og videreutviklende. I de fleste fagmiljøene hevder man at forskning skal danne plattformen for formidlingen. Dette er imidlertid ikke alltid tilfellet, det avhenger av formidlingsformen. De formidlingsformene jeg vil fremheve her er utstillinger og utstillingskataloger; publikasjoner og annen skriftlig

formidling; foredrag, ekskursjoner og omvisninger; skolerelatert arkeologiformidling; publikumskontakt med presse, svar eller dialog ved personlig henvendelse, *jour*-ordninger og annet som bruk av museumsbutikken i formidlingen; skilting av kulturminner; rollespill og andre historiske spill (med bruk av replika av drakter og annet utstyr); dukketeater kan også nevnes. Sistnevnte aktiviteter er det ofte amatører som står for. En nærmere presentasjon av milepælene innenfor disse formidlingsformene er en forutsetning for nytenkning og refleksjon rundt formidlingen av arkeologien. Sentralt står de arkeologiske utstillingene og fagformidlingen rundt disse.

Arkeologiske utstillinger

De fleste tenker nok umiddelbart på utstillinger når det gjelder museumsformidlingen, og historisk sett er det utstillinger som er det naturlige startsted også når det gjelder arkeologiformidlingen. I 1993 laget Nationalmuseet i København en utstilling om ”forbindelsen mellom den europeiske tanke, som den kommer til uttrykk i videnskap, kunst og filosofi og museernes ordensprinsipper og utstillingsmåder”. Det ble i den forbindelsen slått fast at ”museet er et enestående europeisk fænomen, uløseligt knyttet til Europas historie og den europeiske identitet” (Adolfsson & Lundström 1994:22). Tittelen på denne utstillingen er *Museum Europa. En utstilling om det europeiske museum fra renæssancen til vor tid*. Historien ble fortalt i 27 avsnitt. Hovedinndelingen av presentasjonen er følgende (Nielsen, Becker og Flindt 1993:36):

”Det kuriøse blik” (tiden indtil ca. 1700)

Inkluderte en presentasjon av kunstkammeret.

”Det spejlende blik” (ca. 1700 – 1800)

”Det panoramiske blik” (1800 – indtil ca. 1918)

Inkluderte Oldnordisk Museum og Vendsyssel Historiske Museum, Hjørring stiftet i 1889. Sistnevnte er ett eksempel på ett av de eldste kulturhistoriske lokalmuseer.

Denne epoke sidestilles mot slutten med:

”Det surreale blik” (inntil 1937)

Videoinstallasjon som avslutning.

”Mnemosyne – Museet der husker”.

Det er utarbeidet en interessant katalog til utstillingen (*op.cit.* 1993). *Museum Europa* er meg bekjent den eneste presentasjonen av tidligere tiders utstillingsvirksomhet som utstilling. Katalogen til denne har vært brukt som pensumlitteratur for undervisning i kulturformidling, blant annet ved Universitetet i Bergen og ved Høgskolen, nå Universitetet i Stavanger.

I en historiografisk presentasjon er det imidlertid utstillingen *Tiotusen år i Sverige* som ble åpnet 17. april 1943 som bør nevnes som det mest nyskapende prosjekt innen arkeologien. Det er viktig å merke seg at dette var i en krigssituasjon i Norden, dog med Sverige som det nøytrale landet. Denne utstillingen representerer et vendepunkt i utstillingspraksisen, idet den ble til ved et integrert samarbeid mellom fagpersoner og en designer. Det bør tilføyes at det er en praksis som man stadig har problemer med å gjennomføre. Den kom til på kort tid ved en rask beslutning av tidens aktive riksantikvar, som så til at det ble laget utstillinger i den nye museumsbygningen, som hadde stått ferdig siden 1939. Det var et utstillingsprosjekt som ble gjennomført eksemplarisk raskt, og det nye i dette var at arkitekten Elias Svedberg var involvert i selve utstillingsprosessen, og hans spesielle måte å samarbeide med ”de lärda vetenskapsmännen” har også blitt fremhevet. Dette var første gang andre enn arkeologer fikk innflytelse på utformingen av en arkeologisk utstilling (Lundström 1989:44). Prosjektet var et *teamwork* av format (Janson *et al.* 1989:57-58). Det integrerte samarbeidet er en arbeidsform man stadig forsøker å benytte, men dessverre med vekslende hell.

Utstillingen *Tiotusen år i Sverige* er i en bok som utkom godt 45 år senere, omtalt som et talende bilde fra en gjennombruddstid både for kulturminnevernet og den museale virksomheten i Sverige (*op.cit.*. 1989:4). Det var tidens sentrale forskere, og disse var tjenestemenn på Statens Historiska Museum, som var ansvarlige for presentasjonen av det arkeologiske materialet fra de ulike periodene. Det var en kronologisk presentasjon, men den hadde samtidig fokus på tidens aktuelle forskning. Utstillingen var både i forhold til emne og areal en stor utstilling, og den ble til på et halvt års tid. Forskjellige *skoler* kunne identifiseres i utstillingen. Det bør tilføyes at utstillingen er godt dokumentert i den brede pressedekningen den fikk (tilgjengelig på ATA, arkivet til Statens Historiska Museum i Stockholm). Det konseptet som var brukt for presentasjonen ble kopiert av mange av länsmuseumene i Sverige i årene som kom. Det ble med andre ord en uniformitet i de arkeologiske utstillingene i Sverige i lang tid fremover. Denne utstillingsformen har blitt betegnet den kronologisk/typologiske utstillingen. En annen ytterlighet i utstillingsformen er kulisseutstillingen, som i stor grad ble brukt ut over i 1980-årene.

Inga Lundström har hevdet at ingen av de to ovennevnte utstillingsformene vil kunne overleve i relasjon til nye generelle utdanningskrav og den tilgjengelighet til informasjon som vil bli avkrevd museumene i fremtiden. Det er behov for en ”tredje väg” (Lundström 1989:46), som er en utstilling bestående av faktasamling og idé-torg som gir plass for aktuelle skiftende utstillinger. Faktasamlingen representerer akseptert viten i faget arkeologi, og etablering av en slik samling forutsetter direkte medvirkning av vitenskapelig personale, som må ha fast tilsyn med utstillingen (*op.cit.*:48-49). Det er altså snakk om en dynamisk utstillingsform. Den er fundert på kildematerialet i videste forstand, fagfolks tolkninger av disse presentert i rapporter og i vitenskapelige og populærvitenskaplige publikasjoner. Det skal være mulig hele tiden å være *à jour* når det gjelder formidlingens innhold i forhold til forskningen. Dette utstillingsprinsippet ble gjennomført på Arkeologisk Museum i Stavanger med de nye utstillingene der i 1991 (se også Foldøy & Lundström 1993:20-23). Dette utstillingskonseptet forutsetter kontinuerlig oppdatering. Ideen bak dette utstillingsprinsippet - betegnet *museoteket* - er stadig aktuelt, det kan spores i flere nyere utstillinger.

Debatten omkring de arkeologiske utstillingene

I Skandinavia ble den første doktorgradsavhandlingen om arkeologiske utstillinger presentert i Sverige og i Göteborg for omkring 20 år siden. Den har tittelen *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Gundula Adolfsson (1987) slår i sin avhandling og i en senere artikkel fast (1988:4) at den kronologiske og regionale rammen for arkeologiske utstillinger representerer den vanligste oppbyggingen av disse. Mange vil kanskje mene at dette er gammelt nytt! Men en dokumentasjon av temaet kan være nyttig for å komme videre. Jeg vil tilføye at man i de fleste av disse utstillingene også har drevet med en utstrakt grad av *lån* og *gjenbruk*. Et eksempel er de rike gravfunnene fra Danmarks bronsealder. Reproduksjoner av draktene derfra er inkludert i mange utstillinger, også andre steder enn i Danmark. Denne praksisen understreker og simplifiserer at det var slik man gikk kledd i den tid vi betegner bronsealderen. Slike lån kan lett bli stereotypier. De arkeologiske utstillingene er, og har i hvert fall siden 1960-årene som oftest vært i utakt med forskningen; og mange av disse representerer helgarderinger! Arkeologer har ofte hatt en trang til å vise for kolleger at de *kan faget*, at de har oversikt over det arkeologiske materialet! Og hva så? Har man sett mange nok slike fremstillinger begynner man kanskje å spekulere over hvorfor man ikke i større grad utstiller det lokale funnmaterialet.

Det har ikke vært praksis å anmelde arkeologiske utstillinger i Norge, mens dette har vært tilfellet, særlig i Sverige - og særlig i arkeologimiljøet på universitetet i Göteborg og på Statens Historiska Museum i Stockholm. Den mest siterte anmeldelsen er nok den Göteborg-professoren C.-A. Moberg skrev om tre særutstillinger om myter som åpnet i Stockholm høsten 1983 (Moberg 1984).

Den første delen av den nye forhistoriske utstillingen på Historiska Museet i Stockholm, *Forntider del I* ble åpnet høsten 2005 og den fikk relativt god pressedekning. Det interessante og tankevekkende er at det ble skrevet vel så mye om det som ikke var vist i utstillingen, som om det som vi faktisk så. Inga-Maria Mulk og jeg har etterlyst en inkludering av samisk materiale og en erkjennelse av samisk kulturhistorie som en del av Sveriges kulturhistorie. Her er det ikke samsvar mellom forskningsstatusen og det man formidler i utstillingen. Dette er den nye utstillingens vesentligste brist, mener jeg. Annen del som ble ferdig i 2009 retter bare delvis opp på denne mangelen! Utstillingen *Forntider* er laget av Sveriges nasjonale arkeologiske museum, og det er det museum som forvalter det materialet vi etterlyser i sine egne magasiner.

Den selektive kunnskapsformidlingen er ikke et nytt fenomen, men med de senere tiårs fagdebatt er det tankevekkende at tema som til eksempel etnisitet, som i mer enn 30 år har vært akseptert som et aktuelt forskningstema innen arkeologien fremdeles ikke – eller kun i ringe grad - er inkludert som formidlingstema. Det er stadig en beklagelig utakt mellom forskningen og formidlingen i de arkeologiske utstillingene. Utstillingskatalogene er dog i noen grad medvirkende til å rette opp på dette misforholdet. Dette skal jeg kommentere nærmere i det følgende.

Utstillingskataloger og annen skriftlig tilretteleggelse

Til den godt gjennomtenkte og godt gjennomførte utstillingen ble det tidligere som regel skrevet en katalog, som forelå ved utstillingsåpningen, og det er utarbeidet mange spennende publikasjoner i sjangeren. Denne praksisen har imidlertid ikke vært gjennomført konsekvent for permanente utstillinger som er blitt til fra 1960-årene og senere. Til store skiftende utstillinger er det imidlertid stadig vanlig at katalog foreligger, og ofte i flere språkversjoner.

Å tilby informasjon som de besøkende kan ta med seg er et viktig formidlingsgrep. Det er en umiddelbar oppfølging og viderestimulering for interesserte! En katalog kan utarbeides på mange ulike måter, og flere kataloger kan utarbeides til samme utstillingen for eksempel i forhold til spesielle målgrupper definert ut fra språklig og/eller aldersmessig tilretteleggelse. Spesielt vil jeg fremheve de store katalogene som Nationalmuseet i København har utarbeidet de senere årene til deres store temporære temautstillinger. Europarådet og Nordisk ministerråd har ofte bidratt til slike - internasjonale - utstillinger med tilhørende kataloger. Disse kataloger er ofte gedigne oversiktsverker og det er vanlig at de foreligger på flere språk. Det mer vanlige er dog nok at en katalog er en liten og lettlest presentasjon, som kanskje kun gjengir det man kunne ha tilegnet seg dersom man hadde lest selve utstillingsteksten.

Helt tilbake til 70-årene har det vært ganske vanlig å utarbeide såkalte faktablad til de arkeologiske utstillingene. Målgruppen for denne typen informasjon har vært skoleelever på ulike – men ofte bestemte - klassetrinn. Faktabladene har ofte vært relatert direkte til læreplanene. Større museer har gjerne valgt å samle slike faktablad i en ringperm, som den enkelte skolen kunne anskaffe og selv kopiere klassesett fra. Hensikten med løsbladsystemet var naturligvis også at oppdatering av informasjonen lett kunne foretas ved utskiftning av relevante faktablader. Nye funn og nye forskningsresultater kunne dermed føyes til på en

enkel måte. Faktabladenes tid er stort sett forbi Nå er slik skriftlig informasjon i langt de fleste tilfeller å finne på det enkelte museums hjemmesider på internett.

Skriftlig formidling er det lange og solide tradisjoner å bygge videre på innen for arkeologien. Det er nok den formidlingsformen de fleste mestrer best, og det er også i bruk av skriftspråket at de fleste av oss har den beste kompetensen. Det er lange og varierte tradisjoner når det gjelder publikasjonsvirksomheten, som vi skal se i det følgende.

Publikasjoner

Den *rene* vitenskapelige publikasjonen er naturligvis grunnlaget for å sikre det faglige nivået i formidlingen av vitenskapsfaget arkeologi, men det er ikke den som er det primære temaet her. Her er det den faglitteraturen som er rettet mot et bredt publikum jeg vil presentere. Denne litteraturen spenner fra de *store* synteser, via håndbøker til populærvitenskapelige tidsskrifter. Av disse ulike sjangrene vil jeg først kommentere oversiktsverkene.

Oversiktsverker Tobindsverket *De forhistoriske Tider i Europa* (Friis Johansen 1927) var tilegnet Sophus Müller, som i 1905 hadde bidratt med en artikkel med samme tittel i *Verdenskulturen* redigert av Aage Friis (1905-1912). Müller ønsket ikke å bidra til det nye verket, men det ble istedenfor tilegnet ham. Verket er en artikkelsamling skrevet av tidens spesialister innen europeisk arkeologi. Dette er en påminnelse om de solide tradisjoner det var for å sette nordisk arkeologi inn i et europeisk perspektiv.

Storverket *Danmarks Oldtid* av Johannes Brøndsted utkom første gang 1938-40, og i tidsrommet 1957-60 kom en revidert utgave. Brøndsted innledet forordet til førsteutgaven slik: "I enhver Erfaringsvidenskab vil det med visse Mellemrum føles nødvendig at fremlægge Sammenfatning af Resultater, Mønstring af Tilstand, Opgaver og Problemer. I den forhistoriske Videnskab paa dansk Grund er noget sådant ikke sket, efter at Sophus Müller i 1897 udgav 'Vor Oldtid', dette fremragende Værk skabt af en Mand der stod i fuld Kraft som sin Videnskabs Hovedstøtte". Videre skriver han: "Arkæologiens Maal er Kulturhistorie, dens stof Jordfundene". ... "En Haandbog i dansk Forhistorie skal ikke forelægges, uden at de gamle Oldforskere mindes med Taknemlighed". ... "Dansk Arkæologis tre store Mænd" nevnes: "Chr. Jürgensen Thomsen (1788-1865), Skaberen af Tredelingen Sten-, Bronze-, Jernalder, den store Opliver og Fornyer i dansk Museumsverden for et Aarhundrede siden; J. J. A. Worsaae (1821-1885) Grundlæggeren af den sammenlignende forhistoriske Videnskab; Sophus Müller (1846-1934), den strenge og dog saa frodige videnskabelige Forsker og Ordner". Denne innledningen til storverket uttrykker en tydelig anerkjennelse av forgjengernes betydning for vitenskapsfaget og av deres faglige innsats.

I forordet til andreutgaven skrev Brøndsted at det har skjedd mye i arkeologien i Danmark siden førsteutgaven, og for steinalderforskningens vedkommende fremhever han de voksende kontaktene med naturvitenskapene. Han har også tilføyet et nytt førstekapittel om "Naturvidenskapen og arkæologien". Størst plass i dette kapitlet fikk C14 metoden, som ble tatt i bruk i USA i 1946.

Både første- og andreutgaven inkluderer en nøye gjennomgang av alle betydelige funn fra de enkelte periodene. Disse er med i den kulturhistoriske fremstillingen, og i tillegg er det utførlige noter til hvert kapittel, hvor det er henvisninger til de publikasjonene fremstillingen bygger på. Som et eksempel kan nevnes presentasjonen av pollenanalysen (4 ¾ side i notene). Notene er som de fleste arkeologer nok husker en vesentlig del i publikasjonen. Utenom dette er verket illustrert med mange fotografier, så vel som med kart og plantegninger.

Tradisjonen med de store oversiktsverkene, eller *den store fortælling* som de også er blitt kalt er senest blitt fulgt opp med Jørgen Jensens *Danmarks Oldtid*, som utkom 2001-04. *Skalks* nåværende redaktør, Christian Adamsen er blant dem som takkes spesielt i forordet til fjerde og siste bind for ”tilvebringelsen af megen ny viden inden for den arkæologiske videnskab” (Jensen 2004:8). At *Skalks* redaktør nevnes i denne sammenhengen understreker dette tidsskriftets betydning som et viktig organ for den første publiseringen av mange av de nye arkeologiske funnene i Danmark.

Det bør tilføyes at naturligvis har også Sverige og Norge sine oversiktsverker, men det er Danmark som har vært foregangslandet innen denne sjangeren. I Norge er regionale oversiktsverker meget populære for tiden, og det publiseres mange slike. Dette ser jeg som en videreføring av bygdebokstradisjonen som har stått sterkt i Norge siden tidlig på 1900-tallet. Mange arkeologer har bidratt til denne sjangeren. Blant regionale oversiktsverk vil jeg spesielt fremheve *Kulturhistorisk vegbok Hordaland* (Brekke 1993). Denne er senere fulgt opp av en *Naturhistorisk veibok Hordaland* (Helland-Hansen 2004). Disse gedigne verkene er topografisk oppbygd. Alle severdigheter og de spesielle funnene er nevnt i de topografiske oversiktene, i publikasjonene kalt *rutedelen*. I tillegg inneholder hvert bind en samling artikler med lokalhistorisk tilsnitt og spennvidden i disse er stor. Sverige har en lignende tradisjon når det gjelder lokalhistorisk litteratur, og de såkalte *hembygdsföreningar* har vært sentrale i dette arbeidet. Det kan naturligvis gis mange fler eksempler, men det utvalget jeg har gjort viser – mener jeg - spennvidden.

Populærvitenskapelige tidsskrifter Det er *Skalk* som er det naturlige utgangspunktet. *Skalk* er ”Danmarks ældste populær-historiske tidsskrift” som det står på en av tidsskriftets hjemmesider. Og det er et tidsskrift som spenner vidt: ”Tidsmessigt spænder emnerne fra jægerstenalderen og indtil omkring 1900”. *Skalk* ble startet av Harald Andersen i 1957, og han var dets redaktør frem til 1996. Jysk Arkæologisk Selskab stod bak initiativet. Frem til 1963 utkom det med fire nummer i året, deretter med seks årlige nummer. Fra 1966 har Harald Andersen hatt en fulltidsstilling som dets redaktør, og *Skalk* ble fra det tidspunktet en del av Forlaget *Wormianum*, som er en selveiende institusjon. Tidsskriftet har i dag omkring 24 000 abonnenter! Oluf Olsen, en av Danmarks tidligere riksantikvarer, har oppsummert Harald Andersens virke slik: ...”i vort fags lange historie har få ydet så meget som han for at fremme og skærpe interessen for fortidens minder i det danske folk” (Olsen 2005:283). Og videre skriver Olsen at Harald Andersens virke har gitt ham ”en varig plads blant Danmarks betydeligste arkæologer” (*op.cit.*:287). Harald Andersens stilistiske sikkerhet vil jeg her kort presentere ved sitater fra innledningen til første nummer: ”*Skalk* skal melde nyt om gammelt... *Skalk* skal ikke træde gamle spor brede” (*op.cit.*:284). Fra første stund var de ufravikelige kravene for publisering i *Skalk* faglig kvalitet og godt språk. Olsen (2005:285) skriver om Harald Andersen at han ”har højnet skriftskulturen hos flere generationer arkæologer”.

Det første virkelig store reklamefremstøtet for arkeologien ble gjort av Harald Andersen som i 1966 utsendte en reklamebrosjyre for tidsskriftet til alle danske hjem. Det medførte en økning i antall abonnenter på over 30 %. I første nummer av *Skalk* skrev Harald Andersen i sin innledning at nyheter skal inngå i det samlede bildet av fortiden, og at kart og tidstavle også er nødvendig. Han slo videre fast at navnet *Skalk* var vanskelig å leve opp til, ”om man vil have det hele med. *Skalk* vil!” (Andersen 1957). *Skalk* har vært det store forbildet for den flommen av populærvitenskapelige tidsskrifter for arkeologiformidlingen som finnes i dag. Det fører for vidt i denne sammenhengen å gå nærmere inn i en drøftelse av disse. Her vil jeg likevel

nevne de viktigste blant de norske populære tidsskriftene. Disse er *Ottar, fra haug ok heidni*, *Spor*, *Nicolay* og *Arkeo*.

Håndbøker Serien med de danske *Politikens Håndbøger* ble startet i 1950-årene. En av klassikerne er *Jeg ser på oldsager*. Få studenter i Norge har vel unngått bekjentskapet med denne boken. I arkeologistudiet i Bergen har den i hvert fall vært flittig brukt., og den er utgitt i mange eksemplarer. I mitt eksemplar, som er andreutgaven, står det på kolofonsiden ”Hermed trykt i 24.000 eksemplarer” (Rud 1966:2). Slike håndbøker er det skrevet mange av, og de er nyttige oppslagsverk. Også i Sverige og Norge har man utgitt mange bokverk innen denne sjangeren; et av de seneste er *Norsk arkeologisk leksikon* (Østmo & Hedeager 2005).

Vitenskapelig avhandling med formidlingsprogram Det er flere eksempler på denne formen for formidling, men ikke så veldig mange. Jeg velger å nevne en bestemt avhandling som uttrykker en integrert holdning til formidlingen. Dette er et arbeid jeg selv har brukt, bl.a. i min undervisning i Kulturvern og kulturformidling på Høyskolen, nå Universitetet i Stavanger. Det er Hein Bjercks avhandling *Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder* (1989) det dreier seg om. Denne er hovedpublikasjonen fra det universitetsstipendet Bjerck hadde 1985-88. Kapittel 10 er om ”Formidling og verdifokusering som virkemiddel i kulturminneforvaltningen” (Bjerck 1989:177-188). Det er en diskusjon så vel som en demonstrasjon av hvordan formidlingen kan brukes som kanskje det beste middel for vern av kulturminnene og for trivselen i lokalmiljøet. Bjercks budskap er at ved å dele kunnskapen og innsikten med lokalbefolkningen kan vi arkeologer medvirke til å skape en større innsikt i den lokale kulturhistorien.

Skilting av fornminner

Nok en viktig form for skriftlig formidling er skilting av fornminner, dvs. informasjonsskilt ved fornminner med avbildninger av eventuelle funn, opplysninger om undersøkelser, datering og kulturhistorisk kontekst som hovedpunkter i denne typen informasjon. I noen tilfeller har det også vært laget brosjyrer som er gratis. Disse fås enten på det lokale informasjonssenteret eller de kan finnes i en boks som er plassert ved fornminnet. Denne *ta med*-informasjonen er imidlertid nå som oftest å finne på internett. Denne formidlingen er viktig, ikke minst i lokalmiljøene hvor spesielt skolene drar stor nytte av dette ved ekskursions i lokalmiljøet.

Andre publikasjonsformer Enkelte arkeologer har forsøkt seg på å skrive barnebøker med arkeologi som ramme for fortellingen, og det er flere vellykkete eksempler innen sjangeren. Lærebøker finnes det og eksempler på, her vil jeg nevne en som er blitt til ved et samarbeid mellom en arkeolog og en pedagog skrevet for en definert målgruppe, nemlig ungdomsskolen (Bertelsen & Rørtveit 1990).

Avslutningsvis vil jeg nevne en spesiell sjanger som jeg kun kjenner et par eksempler på. Sjangeren inkluderer to presentasjonsformer som brukes side om side og i relasjon til fastsatte tid- og stedsangivelser og kanskje også spesifikke problemstillinger. Det er med andre ord det samme arkeologiske materialet som er utgangspunktet for to forskjellige framstillinger, hvor den ene er faktaorientert. Den kan være en redegjørelse for et bestemt funnmateriale og funnforholdene omkring dette. Denne faktapresentasjonen blir deretter brukt til å skape en fortelling om hvordan utvalgte sider av livet kan ha artet seg på den bestemte tiden og det bestemte stedet. Et eksempel på en slik presentasjon har kvinner i sentrum for ulike

fortellinger om livet gjennom forhistorien, hver relatert til en faktapresentasjon. Publikasjonen har tittelen *Fortellingen om Embla* (Hofseth et al. 1993).

Med denne gjennomgangen mener jeg å ha vist spennvidden for de populære publikasjonene som er vanlige innen arkeologien. Det temaet jeg nå skal presentere dreier seg primært om den muntlige formidlingen.

Foredrag, omvisninger, ekskursjoner og foreningsliv

Foredrag og omvisninger har funnet sted fra det tidspunktet museene ble offentlig tilgjengelige. På Bergens museum arrangerte man for eksempel i en årrekke en serie under den felles tittelen Foredrag for hvermann. Disse spente vidt og var godt besøkt. De fant sted i en stor foredragssal på museet.

Omvisninger på de arkeologiske museene er viktig formidling, det samme gjelder omvisninger i forbindelse med arkeologiske feltundersøkelser, og på disse områdene er det en omfattende aktivitet. Dette kan utdypes mye mer, men det velger jeg å ikke gjøre her, da dette er ytterst velkjent. Det jeg bare vil poengtere er at det er en virksomhet som kan være styrt ut fra de arkeologiske institusjonenes ønske om en profilert fagformidling, men den kan også være styrt av publikum selv, idet enkeltpersoner eller foreninger ofte retter henvendelser til de arkeologiske institusjonene eller direkte til fagpersoner med ønske om et spesielt foredrag eller annet formidlingstilbud, hvor fagfolks innsikt er ønskelig. Denne formen for formidlingsvirksomhet har så å si alle yrkesaktive arkeologer deltatt i. Noen få arkeologer har til og med gjort det til en vesentlig del av deres levebrød.

Organiserte ekskursjoner har også vært blant tilbudene fra de arkeologiske museene, og da gjerne innenfor rammen av en allerede etablert arkeologisk forening. I Norge er det særlig Norsk arkeologisk selskap, stiftet 1936, som har gitt et systematisk ekskursjonstilbud til sine medlemmer. Med et medlemskap så følger også selskapets publikasjon; tidsskriftet *Viking*. Rogalands arkeologiske forening utgir det populærvitenskapelige tidsskriftet *fra haug ok heidni*, også denne foreningen har tilbudt ekskursjoner til sine medlemmer.

Skolereelatert arkeologiformidling

Skolene har lenge vært flittige brukere av de arkeologiske museenes utstillingstilbud. Tidligere var det nok den interesserte faglæreren som tok sine elever med seg på museum og selv sto for omvisningen. Nå møter man som oftest en omviser eller underviser som er ansatt av museet for denne oppgaven. Det er utarbeidet en oversikt over den skolerelaterte arkeologiformidlingen, og jeg henviser til Guro Jørgensens hovedoppgave *Oss og de andre, før og nå: framstillinger av forhistorie i den norske skolen i perioden 1860 – 2000* (Jørgensen 2003). Videre er Torun Ekelands doktorgradsarbeid et av få forskningsprosjekt innen dette emnet (Ekeland 1998). Jørgensen skriver at vi ellers må utenlands for å finne problematiserende studier innen dette feltet. Hun nevner den svenske publikasjonen *Stenåldersliv* (Bulukin 1985), samt de innledende diskusjonene omkring temaet på den første WAC kongressen i Southampton i 1986. Denne var et vendepunkt i arkeologenes kongress/konferansevirksomhet både med hensyn til hvem som deltok og hvilke tema som ble debattert, og man har fulgt opp dette på senere WAC-kongresser. De innledende diskusjonene på WAC i 1986 er publisert som volume 25 i serien *One World Archaeology* (Stone & Molyneaux 1994). Dette var et viktig skritt mot en mer analyserende holdning til hvordan man formidler, hvem som formidler til, og hva man formidler for hvem. Det brakte med andre ord både etiske og emiske relasjoner klarere inn i debatten, og de har klart vært inkludert i denne siden da.

Det begynte imidlertid med noe som jeg populært vil beskrive som det gode liv før i tiden. Visualiseringen ble nemlig forholdsvis tidlig sentral. I begynnelsen av 1900-tallet utarbeidet man således flere steder en serie med det man kalte anskuelighetstavler. På disse ble livet i henholdsvis steinalderen, bronsealderen og jernalderen fremstilt. Et eksempel på en slik tavle er avbildet i katalogen til utstillingen *Danskeren og den ædle vilde. Vore forestillinger om os selv og andre folk i fortid og nutid*. Utstillingen ble vist på Moesgård Museum i 1987. Den avbildede tavlen viser livet i yngre steinalder. Den er en av en serie tavler utført av Rasmus Christiansen i perioden 1907-1919. Disse tavlene er nok velkjent for de fleste! Slike hang i klasserommene rundt omkring på skolene i mange år. De er klare uttrykk for sin tids kulturhistoriske forståelse, og de er gjennomsyret av *samtidsprojeksjon* i billedframstillingen. Man lærer således vel så mye om tiåret de ble til i, som for eksempel om steinalderen.

Såkalte skoletjenester tilbyr undervisning på museer, vitensentre og andre steder hvor det er naturlig å oppsøke en konkret presentasjon som er relevant i forhold til de eksisterende læreplanene. Disse tilbudene er skreddersydde i forhold til lokale, regionale eller nasjonale perspektiv. Denne formidlingsvirksomheten er meget veletablert og fungerer i de fleste tilfeller godt. For en detaljert presentasjon når det gjelder arkeologien henviser jeg til Jørgensen (2003). Det var i siste halvdel av 1980-årene museene virkelig fornyet tilbudene til skolene. Det er kombinasjonen eksperimentell arkeologi og formidling til skoleelever som er blant tilbudene og helt spesielt i denne sammenheng er ”det utvida skoleprosjektet ’Jernvinna’ ved Skogn ungdomsskole” (Berre 1985). Dette var et samarbeid mellom pedagog, arkeologer og geolog med sentrale personer som Ivar Berre, Odmunn Farbregd, Tom Bloch Nakkerud, Lil Gustafson, Lars Stenvik og Håkon Rueslåtten som deltakere. Det bør også tilføyes at det i Trondheimsområdet nylig ble skrevet en masteroppgave om eksperimentell arkeologi som formidlingsform (Smukkestad 2005).

Annen publikumskontakt

Pressekontakten var vanlig nesten fra opprettelsen av de arkeologiske museene. De topografiske arkivene dokumenterer at dette var vanlig fra slutten av 1800-tallet og fram til 1970-årene (etter den tid var arkivering av slik informasjon mindre regelmessig), og det var ofte sentrale fagpersoner som sto for de arkeologirelaterte artiklene som ble trykt i lokalavisene. Som eksempel vil jeg nevne Jan Petersen, som i sine mest aktive år ved Stavanger Museum var en meget regelmessig skribent i Stavanger Aftenblad. Vi vet at avisen ga ham fri transport for å besiktige nye funn og funnsteder rundt om i Rogaland mot at han kvitterte med en avisartikkel.

Kathrine Stene har stilt spørsmålet om avisen er den viktigste formidlingsveien for arkeologene. Hun har gjort undersøkelser av dagspressens presentasjoner av de arkeologiske undersøkelsene i Erkebispesgården i Trondheim i periodene 1952-72 og 1991-98. Hun stiller det sentrale spørsmålet om formidlingen har vært representativ for forskningen (Stene 1999:4). Hennes artikkel inkluderer historikken omkring denne formidlingsformen. Vi bør merke oss at det er i Sverige de viktigste framstøt er gjort på dette området (*op.cit.*:6). Noen av dagens aviser har arkeologer med i teamet sitt av faste spaltister. I 2007 gjaldt det for eksempel for den danske *Weekendavisen* og den norske avisen *Morgenbladet*. Slike avtaler er dog ofte tidsbegrenset. Det er lange og solide tradisjoner for at museene fungerer som serviceinstitusjoner, det bekrefter den bevarte korrespondansen. De mange brevene i museenes arkiver vitner om den flid det ble lagt i å svare på henvendelser ikke minst fra folk i ett lokalt museums distrikt. Mange av oss vet hvor tidkrevende dette kan være. Noen få steder i Norge og i nabolandene har man søkt å effektivisere dette området ved simpelthen å la ansatt

fagpersonale fungere som dagvakt etter tur, en såkalt *jour*-ordning. I Norge har dette bl.a. vært praktisert ved Arkeologisk museum i Stavanger.

Historiske verksteder

”Historiske verksteder er dannelsessteder for vore børns historie-opfattelse” ifølge Hans-Ole Hansen (*Historiske Værksteder i Danmark. En oversigt* 1989:10). Det er etter min oppfatning året 1961 som er merkeåret for etableringen av denne typen formidlingsvirksomhet i Norden. Hans-Ole Hansen var initiativtakeren til forsøkssentret i Lejre – nå Sagnlandet Lejre - på Vestsjælland, og han er pioneren innen dette feltet i Norden. I en oversikt fra 1989 skriver han følgende: ”oplevelsesmættede barndomsår førte mig lige frem til planen om at anlægge en stenalderboplads i 1956, Danmarks første historiske værksted” (*op.cit.*:8-11, 18-21). Slike verksteder har tre viktige kjennetegn, som han beskriver som ”legen, kilderne og musisk-kreativ snilde”. Om forutsetningene for starten av sentret i Lejre i Danmark skriver han: ”I 1961-63 kulminerede arbejdet med jernalderlanghuset, vi byggede og indrettede, og lavede TV-udsendelser” (*op.cit.*:9). DR (Danmarks Radio) fjernsynet laget en film, og denne er den mest detaljerte dokumentasjonen av den eksperimentelle arkeologiske virksomheten som ble utført i Lejre i oppstarten. Hansen oppsummerer den tidlige fasen slik: ”Det blev mer naturfagslære end arkæologi og historie” (*op.cit.*:10). I 1964 kom virksomheten inn i fastere former. Da ble Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter stiftet som en selveiende institusjon. Den skulle være en ”forskningsinstitusjon med en integreret opplysningsvirksomhet” (*op.cit.*:18).

Eksperimentell virksomhet har stått i sentrum for forskningen så vel som for formidlingen i Lejre. Det er likevel på sin plass å poengtere at den eksperimentelle arkeologien som har funnet sted på de historiske verkstedene ofte har manglet en klar forskningsprofil, og denne praksisen har – vil jeg hevde - medvirket til at den eksperimentelle arkeologien lenge hadde en lav status som forskningsområde. Dette er imidlertid i sterk endring, hvilket ble klart dokumentert på sesjonen *Experimental Archaeology – goals and (im)possibilities* på EAA (European Archaeological Association) sitt møte i Krakow 2006. Det nye tidsskriftet – *EuroREA* - som Society for Experimental Archaeology gir ut lover godt for denne virksomhetens faglige og vitenskapelige forankring fremover (se for eksempel Outram 2005: 107-109).

Mange historiske verksteder vokste fram fra slutten av 1960-årene og utover i 70- og 80-årene i Danmark og Sverige, og også i Norge begynte man da å interessere seg for denne typen virksomhet. I 1971 besøkte Bjørn Myhre og Oddmund Møllerop Lejre sammen med arkitekten Einar Hedén; det var det utgravde gårdsanlegget på Ullandhaug ved Stavanger de hadde planer om å gjenoppbygge. Det var blitt utgravd med rekonstruksjonen for øye (Møllerop 1992:13-21).

De tre husene som er gjenoppbygget på Ullandhaug sto ferdige høsten 1973, men innredningen tok det enda noen år med. Formidlingsvirksomheten ble først startet på slutten av 70-årene. Jernaldergården på Ullandhaug har hatt det beste omdømmet for forskningsformidlingen sin, men også her – som i Lejre – ble det syndet med hensyn til dokumentasjonen av husenes oppbygging. En NRK reportasje laget av Einar Haukås inneholder den mest detaljerte dokumentasjonen, og denne omhandler kun det minste av husene.

Arbeidet med eksperimentell arkeologi som kombinert forsknings- og formidlingstema ble startet omkring 1980. Det sentrale prosjektet var forsøk med framstillingen av spannformet

keramikk over lest. Dette var et samarbeid mellom en pottemaker fra det tradisjonelle Sandnes-miljø og undertegnede (Kleppe & Simonsen 1983). En sentral del av formidlingen var å demonstrere hvordan ny kunnskap kan produseres, eller uttrykt på en annen måte, å demonstrere forskningsprosessen som en integrert del av fagformidlingen (Kleppe 1986).

Det kan skrives mye om historiske verksteder, men her skal jeg være forholdsvis kort. I Norge har tilfanget vært stort i senere år. Jeg vil i fleng nevne Vågan, Loftr Vikingmuseum, Midgard historisk senter ved Borre Nasjonalpark og Hringariki Kulturminnepark på Veien i Buskerud. Sistnevnte sto ferdig i 2007. Lyngheisentret utenfor Bergen bør også nevnes i denne sammenhengen (se for eksempel Håland & Kaland 2002). De fagpersoner som er tilknyttet sentret er aktive i et stort europeisk forskningsmiljø, og flere priser er tildelt sentret for formidlingen.

Oppbyggingen av historiske sentre synes stadig å ha en stor plass i lokalsamfunnets kulturformidling, og man gir seg ikke lett, til tross for at det ofte er vanskelig å få både finansiering på plass og å få fagpersoner som medspillere i dette. Rollespill - med utgangspunkt i historiske hendelser - er i noen tilfeller en sentral del av aktivitetene i historisk baserte (re)konstruksjoner av hus, gårder eller bymiljø. Denne virksomheten finner stort sett sted uten for fagmiljøene. En videre diskusjon hører derfor ikke hjemme her.

Museumsbutikken

Salg av kataloger, postkort og i noen grad også plakater har funnet sted på de større museene siden de ble offentlig tilgjengelige. En debatt omkring museumsbutikkens rolle i arkeologiformidlingen er forholdsvis ny i Norge, mens den har eksistert forholdsvis lenge i Danmark og Sverige. Det er en tidligere butikksjef på Nationalmuseet i København som har vært den ledende eksperten på dette området i det nordiske fagmiljøet (Holm 1996; se også Kleppe 1997a). Holm har gitt klare bud om hva, og hvordan museumsbutikken kan brukes for profileringen av virksomheten. En reflektert bruk kan gjøre museumsbutikken til et viktig *avlastningssted*, og til et sentralt sted for å etterkomme krav og behov som for eksempel den *gode* utstillingen bør skape. Souvenirer med informative *vaskesedler* kan fungere som appetittvekkere og slike gaver er *in* i den *shopping*-tiden, som vi opplever. Under flere besøk på Nationalmuseet i København har jeg opplevd at gjester på museet bare har vært handlende i museumsbutikken for eksempel for å kjøpe konfirmasjonsgave.

TILTAK FOR PROFESJONALISERING AV FORMIDLINGEN

Flere offentlige institusjoner har vært opptatt av sammenkoblingen mellom forskningen og formidlingen, også referert til som forskningsbasert formidling. Sistnevnte er imidlertid bare ett aspekt av de tiltakene som må til for å sikre en profesjonell fagformidling. Jeg vil hevde at formidling som tema relatert til forskning krever en egen forskningssatsing. Dette skal jeg komme tilbake til. Først skal jeg forsøke å presentere en status over de initiativene som foreligger så langt. Disse har som jeg ser det for Norges vedkommende sitt utspring i følgende institusjoner og undervisningstiltak:

Norges forskningsråd og de krav om formidling som stilles
Nordisk Museumsfestival
Museumshøjskolen i Danmark, nå del av Organisationen DANSKE MUSEER
Norsk Museumsutvikling, nå ABM-utvikling
Doktorgradsavhandlinger

Universitetsstudier i formidling.

Listen kunne sikkert gjøres lengere, men disse fire institusjonene, samt forskningen omkring formidling som drives – ofte sporadisk – innen de faglige rammer ser jeg som det sentrale. Utdanningsmessig er formidling de fleste steder kun et bredere tilbud på et lavere nivå i en universitetsutdannelse, ellers er det stort sett opp til en selv finne frem til hvordan formidling virker bedst. Jeg skal kommentere de enkelte institusjoners innflytelse på arkeologiformidlingen i den orden de er nevnt.

Norges forskningsråds engasjement

Norges forskningsråd (NFR) slo for en del år siden fast at muntlig formidling er best. Utsagnet var basert på en undersøkelse gjort av Østlandsforskning (Norges forskningsråd. *Nyhetsbrev* nr. 1 – 1993). Videre fastslo informasjonsdirektøren i NFR i 1998 at: ”Forskeren skal formidle”, og foreslo at fem faser i et forskningsprosjekt kan være utgangspunkt for formidlingen (Stene 1999:16). De fem punktene er: 1) hva leder frem til prosjektet, 2) startfasens problemstillinger, 3) formidling fra undersøkelsesfasen, 4) presentasjon av resultater når de foreligger, og 5) evaluering og videre planer. Det nye er at NFR nevner disse punktene. De har nok vært prøvet ut før i andre sammenhenger. Selv har jeg til eksempel satt opp et forslag til formidlingsområder innen det faglige arbeidet i forbindelse med min undervisning i Kulturvern og kulturformidling både ved Høgskolen, nå Universitetet i Stavanger og ved Universitetet i Bergen. Dette er slett ikke er så unikt. Men det viktige er at det fungerer godt! Det er et stort spekter av det faglige arbeidet arkeologer ved museene kan hente formidlingstemaer fra. De har mange muligheter for fornyelse og aktualitet i formidlingen. Det er ikke bare fantasien som setter grensene, det er snarere den faglige forankringen og forskningsorienteringen hos den enkelte som gjør det! NFRs generelle krav er viktige fordi de tvinger de forskere de støtter til å inkludere formidlingen helt fra starten i et forskningsprosjekt.

Nordisk Museumsfestival

Det virkelig store og nyskapende tiltaket for profesjonaliseringen av formidlingen gjelder utstillingsvirksomheten, og her står organisasjonen Nordisk Museumsfestival sentralt. Det har vært avholdt fire festivaler (1993, 1998, 2000 og 2002), alle med Arkeologisk museum i Stavanger som vertsmuseum. Det ser desverre ikke ut til at dette viktige tiltaket vil bli videreført.

Nordisk Museumsfestival ble lansert som en idé våren 1991 av Inga Lundström og Gundula Adolfsson. De ønsket å sette fokus på det å stille ut og å skape en debatt omkring utstillinger. De henvendte seg til Arkeologisk museum i Stavanger, hvor Lundström da var utstillingskonsulent. På det tidspunktet var man i ferd med å åpne publikumstilbudet i egne, nyinnredete lokaler. Festivalen skulle være et forum for debatt og eksperimentering rundt utstillingsarbeidet. Både ideer, ferdige konsept og nye utstillinger har vært presentert på museumsfestivalene. Følgende programerklæring ble gitt for konseptet (gjengitt av Enerstvedt 1998:96, 102):

”Festivalen skall bidra till att

- inspirera till att omsätta utställningsideer till utställning;
- öka lusten att experimentera med nya former och nya innehåll;
- höja kompetensen och professionaliteten i utställningsarbetet;
- öppna kontaktvägar mellan museer och enskilda producenter;
- göra museiutställningen till ett mera dynamisk medium”.

Ved den første festivalen våren 1993, ble det utdelt to priser: en for idé og en for teknisk løsning. Juryen foreslo nok en pris for utdeling på den neste festivalen, nemlig en pris for beste form (Adolfsson & Lundström 1994: 9). I tillegg ble det utdelt 13 diplomer til bidrag som utmerket seg. Idéprisen gikk til en planlagt arkeologisk utstilling, nemlig Projekt Minotaurus med utstillingen *Europa och tjuren* ved Jan Eric Sjöberg, Göteborg arkeologiska museum, Göteborg. Läns museet i Västernorrland, Härnösand fikk prisen for beste tekniske løsning for *Modell i förändring*. Det var med andre ord to svenske museer som var prisvinnerne på denne første museumsfestivalen.

Det gikk fem år før den neste festivalen fant sted, det var våren 1998. Denne gangen hadde man valgt temaet Venner og fiender som ramme for presentasjonene. Tildelingen av prisen for teknisk fremstilling på denne festivalen førte til debatt. Den ble tildelt prosjektet *Sanning och konsekvens: synsvinklat om vi och dom, nu och då*. Prisvinnere var doktorgradsstudentene Ing-Marie Back Danielsson og Jimmy Strassburg, Arkeologiska Institutionen, Universitetet i Stockholm. I juryens begrunnelse står bl.a.: ”Detta var en mycket ovanlig, högtflygande och på många sätt härlig utställningsidé. Att ställa ut TEORI! – vem har försökt det förut? Därför upplevdes detta bidrag som fräscht och nyskapande, vilket i enlighet med hela tävlingens syfte var ett av juryens centrala bedömningskriterier” (Foldøy & Lundström 1998:11). Det vakte nok størst oppmerksomhet hva som ikke ble prisbelønnet på denne festivalen, nemlig prosjektet Dokumentasjons- og formidlingssenter for romanikultur, presentert av Glomdalsmuseet. I prosjekttalen kan vi lese: ”Utstillingens formål er å presentere taterfolket og deres kultur på taternes egne premisser” (*op.cit.*: 53). I juryens uttalelse står det bl.a. følgende i den formuleringen jeg selv var med å utforme som juryens leder (Foldøy & Lundström 1998:71; se også Enerstvedt 1998:101): ”Glomdalsmuseets udstillingsforslag har en slående lighed med en bestemt type udstillinger af ’Modell Sverige’ produceret i 1970’erne på bl.a. Nordiska museet, hvor man i sine gestaltninger ’hentede virkeligheden’ ind i museet. I dette tilfælde hentes et stykke landevej, en bålplads, en campingvogn m.m. ind i udstillingsrummet, der i det hele taget er tæt pakket med udstillingselementer/opbygninger og således fremstår som et yderst klaustrofobisk rum. Dermed står udstillingen også i grell modsætning til den åbne, luftige og funktionalistiske arkitektur det er placeret i... Hvis betoningen af taterne som frie fugle er et primært sigte med udstillingen, så virker gestaltningen lige modsat. ... [Udstillingen] sætter de frie fugle i bur.” Avgjørelsen ble klaget inn for Norsk Museumsutvikling, men den ble stående.

Det er publisert rapporter fra alle de avholdte festivalene. Det henvises til disse for ytterligere informasjon (Adolfsson & Lundström 1994; Foldøy & Lundström 1998; Foldøy 2001, 2004). Vi kan jo håpe at det arrangeres flere slike festivaler. Det har vært et spennende og betydningsfullt tiltak ikke minst når det gjelder anerkjennelse for faglig innsats innen utstillingsvirksomheten.

Repetisjonsøvelsenes tid bør være forbi – mot teoretiske perspektiv på formidlingen

Det er høyt tiltrengt at den arkeologiske formidlingsvirksomheten blir satt under debatt og samtidig forsøkt definert inn i et forskningsperspektiv. Vi kommer ikke videre dersom vi ikke forsøker å utvikle teoretiske perspektiv og vi må innse – tror jeg – at en god begynnelse kan være å finne nye samarbeidspartnere. En begynnelse som jeg tror kan være fruktbar, vil være fler- eller - ideelt sett - tverrfaglige prosjekter. Nye samarbeidspartnere mener jeg vi kan finne i fagmiljøene innen pedagogikk og medievitenskap. Når det gjelder sistnevnte foreligger allerede en god begrunnelse i Adolfssons avhandling, hvor hun hevder at arkeologer aldri har forsøkt å forstå sine utstillinger som kommunikasjonsmedium. Som noen nok vet hadde hun

før hun begynte på arkeologistudiet en solid bakgrunn som journalist i Sverige. I tillegg til disse forslagene bør hver enkelt som ønsker å bedre arkeologiformidlingen gå i seg selv. Det er opplagte tiltak som kan medvirke til en mer bevisst holdning til sjangerbruken, og implisitt i dette bevisste holdninger til bruken av retoriske grep. Her foreligger det interessant forskningsmateriale fra andre fagdisipliner, og en nyttig start kan kanskje for mange være elementær innføring i bruk av det skrevne eller talte budskap (se til eksempel Brodersen *et al.* 2007).

Forskningsprosessen har jeg selv brukt og opplevd som engasjerende formidlingsstoff. Å vise hvordan kunnskap og innsikt kan produseres er for mange interessant. Det krever dog som oftest et godt eksempel, dvs. et empirisk materiale slik at argumentasjonen ikke utelukkende holdes på et abstrakt nivå. Det er en forutsetning at det ikke blir for spissfindig og krevende å følge resonnetet for et tilfeldig publikum. Som eksempel på denne type formidling vil jeg henvise til et av mine egne prosjekter som jeg allerede har omtalt (se Kleppe 1986). De fleste forskningsresultater innen dette prosjektet ble oppnådd med publikum til stede. Den eneste del av prosjektet hvor publikum ikke ble invitert til å være med, var ved studier av arkeologiske gjenstander i Arkeologisk museums magasin. Det betydde at de trekk ved originalmaterialet – de spennformete leirkarene – som var sentrale for argumentasjonen, ble vist i avbildninger, enten ved lysbildepresentasjon eller på en spesielllaget plakat. Utstilling av de konkrete funnene var i dette tilfellet uaktuelt. Denne tilnærmingen til formidlingen har jeg tro på. Men det krever naturligvis en formidler med solid forankring i faget og forskningen, og med en ydmykhet i forhold til sitt publikum!

Hva mener jeg så med god formidling? Det kan være så mangt. Ett kriterium er at vi skaper en dialog som engasjerer og stimulerer til videre søken etter innsikt. Det er viktig i denne sammenhengen å eksponere argumentasjonen, som danner grunnlaget for forskningsresultatene. På denne måten kan vi medvirke til å skape bevisste holdninger til og muligheter for å delta i argumentasjonen for og mot forskningsresultatene i en forskningsbasert formidling.

”Man kan spørre om ikke en museumsting har sin sande plads i magasinet: her er dog dens livsverden” skriver Annesofie Becker (1990:71) i artikkelen *Museets ting og utstillingens orden*. Det er bare i en magasinplassering at en museumsgjenstand er nøytral. Straks den bringes inn i en sammenheng, enten i forskningen eller formidlingen, lades den med betydninger. Vi blir delaktiggjort i det som kan ha vært gjenstandens *livsverden*. Dette skrittet er fundamentalt for å nå fram til det store samfunnet som er utenfor vår faglige verden. Artikkelen er et interessant bidrag til en tidlig teoridebatt innen formidlingen og til *materialitet* – et *in*-tema i den arkeologiske forskningen i dag. Tematikken er også et sentralt forskningstema blant antropologer som arbeider i Stillehavsområdet i dag, og den er tydelig i disse forskeres utstillingsarbeid! Dette er spennende og inspirerende fagformidling, hvor teori og empiri er sentrale elementer (se for eksempel Rio 1999). Dette kan være et inspirerende sted å begynne.

SLUTTORD

Som det fremgår av min gjennomgang er det mange eksempler på kreative formidlingstiltak, og koblingen mot det konkrete materialet satt inn i en tolkningsmessig sammenheng finnes det også interessante eksempler på. Kreativitet har det heller ikke skortet på. Vi bør imidlertid prøve å være mer i takt med den forskningen som pågår innen arkeologifaget. Formidlingen

bygger i for stor grad på *gamle sannheter*, som ofte ikke lenger er blant de forskningsaktuelle temaene. Vi må våge noe mer! Det er dialogen i de mange ulike formene som bør stå i sentrum.

REFERANSER

- Adolfsson, G. 1987: *Människa och objekt i smyckeskrin: en analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Symposium, Stockholm.
- Adolfsson, G. 1988: Romantikk och antiromantik i dockskåp. Om arkeologiska utställningar i Sverige. *Meta* 1988, 3, 3-11.
- Adolfsson, G. & Lundström, I. (red.) 1994: *Nordisk Museumsfestival Stavanger 1993*. Katarina-Tryck, Stockholm.
- Andersen, H. 1957: Forord. *Skalk. Nyt om gammelt*. [Forhistorisk Museum, Aarhus.]
- Bagge, A. 1945: Stenåldern. I *Tiotusen år i Sverige*. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Becker, A. 1990: Museets ting og udstillingens orden. *Tidsskriftet Antropologi* 21/22, 69-88.
- Berre, I. (red.) 1985: *Frå malm i myra til stål i smia*. Prosjektgruppa i samarbeid med skoledirektøren i Nord-Trøndelag, Namsos.
- Bertelsen, R. & Rørtveit, T. 1990. *Om Vågan. Den første byen i Nord-Norge. Lærebok i lokal historie for ungdomsskolen i Vågan kommune*. Vågan kommune, Kabelvåg.
- Bjerck, H. B. [1989] 1995: Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder. *Gunneria* 61.
- Bourdieu, P. 1995: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax forlag, Oslo.
- Brekke, N. G. (red.) 1993: *Kulturhistorisk vegbok Hordaland*. Hordaland fylkeskommune, Nord 4, Vestkyst, Bergen.
- Brodersen, R. B., Bråten F. J., Reiersgaard, A., Slethei, K. & Ågotnes, K. 2007. *Tekstens autoritet. Tekstanalyse og skrivning i akademia*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Brøndsted, Johs. 1938-40 [1. utg.] og 1957-60 [2. utg.]: *Danmarks Oldtid*. Gyldendal, København.
- Bulukin, E. Bergdahl 1985: Stenåldersliv: en undersökning av grundskoleelevers oppfatninger om förhistorien. *Gotarc* 2.
- Dysthe, O. (red.) 1999: *Ulike perspektiv på læring og læringsforskning*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Ekeland, T. G. 1998: Arkeologisk kunnskap som sosial konstruksjon. Genealogi som redskap for en polysemisk representasjon av fortidig materiell kultur i skolens undervisning. Upublisert dr. art. avhandling. Universitetet i Tromsø.

- Enerstvedt, Å. 1998: Nordisk Museumsfestival i Stavanger – forum for utstillingsproblematikk. *Nordisk museologi* 1998, 2, 95-104.
- Foldøy, O. (red.) 2001: Nordisk Museumsfestival 2000. *AmS-Småtrykk* 65.
- Foldøy, O. (red.) 2004: Nordisk Museumsfestival 2002. *AmS-Småtrykk* 75.
- Foldøy, O. & Lundström, I. 1993: Utstillingene ved AmS – videreutvikling. *Frå haug ok heidni* 1, 20-23.
- Foldøy, O. & Lundström, I. (red.) 1998. Nordisk Museumsfestival 1998. *AmS-Småtrykk* 48.
- Friis, Aa. 1905-12. *Verdenskulturen*. Gyldendal, København. [8 bind.]
- Historiske Værksteder i Danmark. Oversigt 1989*. Kort- og Matrikelstyrelsen 1989 (A137-89), København.
- Haaland, S. & Kaland, P. E. 2002. *Fem tusen år med flammer: det europeiske lyngheilandskapet*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke, Bergen.
- Helland-Hansen, W. (red.) 2004: *Naturhistorisk vegbok Hordaland*. Bergen Museum, Nord 4, Bergen.
- Hofseth, E. Høigård (red.) 1993: *Fortellingen om Embla. Glimt av formødrenes historie fra fangststeinalder til senmiddelalder*. Kirja forlag, Oslo.
- Holm, A. 1996: Museumsbutikken som kulturformidler. *Nationalmuseets arbeidsmark*.
- Janson, S., Lundberg, E. B. & Odelberg, M. 1989: Tiotusen år i Sverige. *Museiarkeologi* 3. [Stockholm.]
- Jensen, J. 2001-2004: *Danmarks Oldtid* 1-4. Gyldendal, København.
- Johansen, K. Friis (red.) 1927: *De forhistoriske tider i Europa* 1-2. Henrik Koppels forlag, København.
- Jørgensen, G. 2003: Oss og de andre, før og nå: framstillinger av forhistorie i den norske skole i perioden 1860 – 2000. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Kleppe, E. Johansen & Simonsen, S. Emanuel 1983: Bucked-shaped Pots – a West Norwegian Ceramic Form. *AmS-Skrifter* 10.
- Kleppe, E. Johansen 1986: *Forskningsprocessen som formidlingstema. Eksempel fra Jernaldergarden på Ullandhaug*. NMF, Norsk museumspedagogisk forening, Vitenskapsmuseet, Trondheim, 39-44.
- Kleppe, E. Johansen 1997a.: Bergen Museum og formidlingen. Museumsbutikkens funktion. *Årbok for Bergen Museum* 1997, 94-96.

- Kleppe, E. Johansen 1997b: Forskningsformidling: teori, metoder og teknikker. *Bergkunstrapporter fra Universitetet i Bergen* 1, 159-173.
- Lundström, I. 1989: En tredje väg för den arkeologiska utställningen. *Meta* 1989, 4, 43-50.
- Moberg, C.-A. 1984: Myter, myter, myter ... och arkeologi. Några intryck från utställningar. *Vår lösen* 3-4, 216-226.
- Møllerop, O. 1992: Bakgrunnen for rekonstruksjonsarbeidet. *AmS-Småtrykk* 26, 13-21.
- Nielsen, A. Victor, Becker, A. & Flindt, W. 1993. *Museum Europa. En udstilling om det europæiske museum fra renæssancen til vor tid*. Nationalmuseet, København.
- NOU* 1996: 7: Museum. Mangfold, minne, møtested.
- NOU* 2006: 8: Kunnskap for fellesskapet. Universitetsmuseenes utfordringer.
- Næss, J.-R. 1985: Disiplinering i norsk arkeologi, anno 1980. *AmS-Skrifter* 11, 63-73.
- Olsen, O. 2005: Harald Andersen 1917 – 2005. *Kuml* 2005, 283-291.
- Outram, A. K. 2005: How to publish experimental archaeology? Publishing archaeological experiments: a quick guide for the uninitiated. *EuroREA* 2, 107-109.
- Rio, K. Mikjel 1999: Oceania gjenoppdaget i Bergen. Reiser i Bergen Museums samlinger fra Stillehavet. *Bergen Museums skrifter* 3.
- Rud, M. 1966. *Jeg ser på oldsager*. Politikens forlag, København.
- Stene, K. 1999: Arkeologi og dagspresse – er avisa vår viktigste formidlingskanal? Et eksempel på hvordan arkeologisk kunnskap er formidlet gjennom dagspressen, belyst ut fra de arkeologiske undersøkelsene på Erkebispesgården (1952-72 og 1991-98) og avisartikler om prosjektene. *Primitive tider* 2, 4-19.
- Stone, P. G. & Molyneaux, B. L. (red.) 1994: The presented Past: Heritage, museums and education. *One World Archaeology* 25.
- Smukkestad, S. 2005: Et forsøk med forsøk. Eksperimentell arkeologi som formidlingsform. Trondheim: Upublisert masteroppgave i arkeologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitetet, Trondheim.
- Østmo, E. & Hedeager, L. (red.) 2005. *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax forlag, Oslo.